

Naujas žodis socialinių restauracijų lyginamojoje istorinėje sociologijoje

Vaidutis Laurėnas

Klaipėdos universiteto Viešojo administravimo ir politikos mokslų katedra
Department of Public Administration and Political Sciences at Klaipėda University
vaidutis.laurenas@ku.lt

Santrauka. Knygų recenzija: Norkus, Zenonas. 2023a. *The Great Restoration: Post-Communist Transformations from the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Restorations*. Leiden: Brill. p. 436. ISBN: 978-90-04-68332-7. <https://doi.org/10.1163/9789004683327>

Norkus, Zenonas. 2023b. *Post-Communist Transformations in Baltic Countries. A Restorations Approach in Comparative Historical Sociology*. Cham: Springer. p. 291. ISBN: 978-3-031-39498-0. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-39496-6>

New Word in Comparative Historical Sociology of Social Restorations

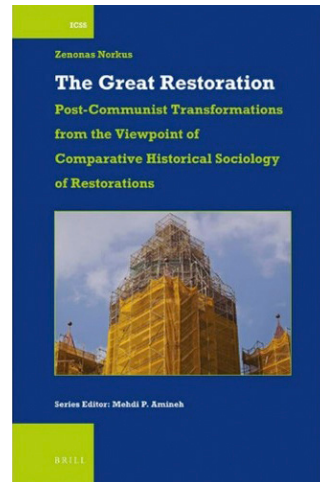
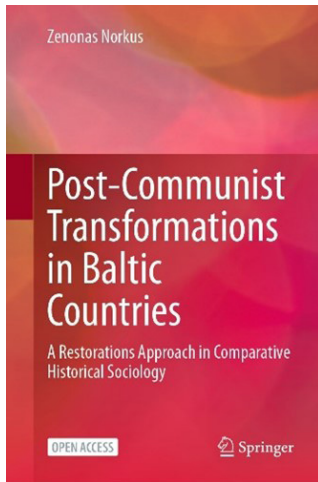
Abstract. Review of two books: Norkus, Zenonas. 2023a. *The Great Restoration: Post-Communist Transformations from the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Restorations*. Leiden: Brill. p. 436. ISBN: 978-90-04-68332-7. <https://doi.org/10.1163/9789004683327>

Norkus, Zenonas. 2023b. *Post-Communist Transformations in Baltic Countries. A Restorations Approach in Comparative Historical Sociology*. Cham: Springer. p. 291. ISBN: 978-3-031-39498-0. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-39496-6>

Zenonas Norkus taria naują žodį socialinių restauracijų lyginamojoje istorinėje sociologijoje. Retas atvejis: du zuikiai ir abu pašauti. Čia aš apie tai, kad retam mokslininkui taip pasiseka – 2023 m. rudenį akademiniam pasauliui prisistatė dvi fundamentalios Z. Norkaus monografijos. Jau daugiau kaip dvejus metus esu pažįstamas su abiejų monografijų rankraščiais, todėl ilgai nelaukdamas ėmiausi šios recenzijos rašymo. Recenzijoje nors kiek reikšmingiau neperskirsiu abiejų monografijų pristatymo, bet dėl trumpumo, kai norėsiu išryškinti vienos ar kitos knygos ypatumus, jas vadinsiu I knyga (Norkus 2023a) ir II knyga (Norkus 2023b); pora mėnesių anksčiau publikuota *The Great Restoration*. Pateisindamas tokią savo recenzijos strategiją teigiu, kad Z. Norkus konstruoja naują sociologinę teoriją apie pažangias socialines restauracijas

Received: 23/11/2023.

Copyright © 2023 Vaidutis Laurėnas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

moderniose visuomenėse ir tikrina bei patvirtina ją postkomunistinės transformacijos Baltijos šalyse diachroniniame lyginamajame tyrime. Pastarojo „svorio centras“ sutelktas II knygoje. Pabrėždamas abiejų knygų ontologinę ir metodologinę giminybę, sykiu pajutau, kad skaitant abi knygas daugmaž vienu metu atsiranda tai, ką pavadinčiau „situaciniu epistemologiniu nuoboduliu“, nes autoriui neišvengiamai teko pakartoti pagrindinius restauracijos teorizavimo teiginius. Bet tokios situacijos pranašumas yra tas, jog yra nesvarbu, kurią knygą reikia pirmiau studijuoti.

Abi knygos detalai struktūruotos. Kiekybinės struktūravimo išraiškos tokios: I knygą sudaro keturi stambūs skyriai (faktiškai dalys), kuriuose 13 poskyrių (faktiškai skyrių), suprantama, įvadas ir išvados. II knyga suskirstyta į penkias dalis ir 14 skyrių, įskaitant įvadą ir tai, kas pavadinta baigiamąja diskusija. Sakau „kas pavadinta“ todėl, kad čia, mano galva, diskusija jau nevyksta, o autorius dar kartą trumpai paaiškina, kokius tikslus turėjo rašydamas šią knygą ir kokius rezultatus pasiekė.

Besigrožėdamas pagrindinių teiginių logine seka ir argumentacijos fundamentumu pažymiu, kad didelės apimties mokslinių tekstų skaitymui tinkamai parengti išplėstiniai įvada; jie ypač padeda tose knygų vietose, kur teksto konstravimas pasižymi kažkuo panašiu į grindžiamojo arba tankiojo aprašymo-argumentavimo metodą.

Kokie gi yra naujos socialinės restauracijos teorijos konstravimo principai? Pirmiausia, kaip ir dera moksliniame tyrime, išdėstomi pagrindiniai socialinės restauracijos teorizavimo diskurso teiginiai, bet „stipriausiai“ atsispiriama nuo austrų kilmės amerikiečių komparatyvisto Roberto Kanno (1968) restauracijos teorijos. Čia pat pridursiu, jog man susidaro įspūdis, kad Z. Norkus specialiai pabrėžia ir, šia prasme, iš dalies pervertina R. Kanno, kaip kol kas vienintelio bandymo išplėtoti socialinių restauracijų teoriją, vaidmenį socialinių restauracijų tyrimuose, siekdamas savotiškai „centruoti“ autorystės požiūriu daug platesnį socialinių restauracijų mokslinį diskursą. Abiejose knygose daug nuorodų į kitus žinomus revoliucijų ir jų

palydovų restauracijų tyrėjus, nors dalis revoliucijų tyrinėtojų, pavyzdžiui, Theda Skocpol, taip „įsimylėjusi“ revoliucijas, kad ignoroja restauracijos reiškinį.

Knygose teikiamos R. Kanno socialinių restauracijų teorijos pataisos. Šių pataisų Z. Norkus ėmėsi siekdamas išplėtoti socialinių restauracijų teoriją ir pritaikyti ją postkomunistinėms restauracijoms. Ir jam pasisekė. Z. Norkus sujaukė postkomunizmo tyrinėtojų, vadinasi, ir savo nusiramimą dėl postkomunizmo pabaigos, taip pat dėl jo tyrimų paradigminių skirčių baigtinio skaičiaus, ypač po to, kai teleologinei tranzitologijai iššūkį metė transformatologija, atidi realiams faktams ir sunkiai prognozuojamiems postkomunistinės kaitos rezultatams. Prie transformatologijos pagrindimo stipriai prisidėjo ir pats Z. Norkus (2008; 2012; 2018); jo postkomunistinės transformacijos tyrimai jau susilaukė atidaus mokslinės bendruomenės dėmesio. Naujose knygose Z. Norkus nesureikšmina, kaip tai darė anksčiau (Norkus 2008), išorinių veiksmų ieškodamas postkomunistinio pereinamojo laikotarpio pabaigos, o susitelkia į vidinius postkomunistinių šalių transformacijos sėkmės indikatorius. Nemaža tikimybė, kad postkomunizmo tyrimuose susiburs dar vienos paradigmos (o gal tik tranzitologijos subparadigmos) šalininkai.

Taigi, kas Z. Norkaus netenkina R. Kanno socialinių restauracijų tyrime? Bent trys ribotumai-klaidos. Pirma, R. Kannas tyrinėjo per plačią ir margą restauracijos atvejų aibę, pradedant VI–V amžiais iki Kristaus ir baigiant XIX amžiumi; iš viso analizuota 11 restauracijos atvejų, kurie iš esmės nepatvirtina ir paties R. Kanno konstruoto teorinio modelio. Kitas ribotumas-klaida yra *tikrosios* ir *simbolinės* („*token*“ restoration ir „*type*“ restoration – vėliau prigijusi Roberto Ellioto terminija (1997)) restauracijos atmainų suplakimas. Galų gale, anot Z. Norkaus, nediferencijuota ir pati restauracijos sėkmės samprata. R. Kannas tapatino restauracijos sėkmę su restauruotos sistemos gyvavimo trukme: kuo ilgiau po restauracijos pavyksta išvengti naujos endogeninės ar egzogeninės revoliucijos, tuo restauracija sėkmingesnė. Tad Z. Norkaus pataisos apima argumentaciją, kodėl jis pats pasirinko 1) tik dvi, bet didžiausias modernybės revoliucijas ir atitinkamas restauracijas, 2) skirtį tarp tikros ir simbolinės restauracijų bei 3) skirtį tarp restauracijos trukmės sėkmės ir veikmės sėkmės, taip pat ir naują trukmės sėkmės kriterijaus formuluotę. Įdomi, o sykiu įtikinanti Z. Norkaus pastanga naujos restauracijos teorijos pagrindimui pasitelkti, be kita ko, kultūrinių (istorinio paveldo) ir ekologinių sistemų restauravimo ir (ar) reabilitavimo pavyzdžius.

Tiesa, pradėdamas savo mokslinį žygį Z. Norkus primena, kad šiame lauke dominuojantys socialiniai tyrimai tebėra pagrįsti prielaida, jog vien revoliucijos yra progresyvi socialinių pokyčių forma, o restauracijos yra tik trumpi sustingusios reakcijos epizodai ir todėl yra pasmerkti žlugti.

Pasak R. Kanno, restauracija (C) yra paskutinė grandis trinarėje sekoje, kurią sudaro trys grandys: pradinė ar originali socialinė sistema (A), tarpinė sistema (B) ir restauruota sistema (C). Restauruota sistema (C) teigia ar konstruoja originalios sistemos tęstinumą (A), kurį pertraukė revoliucinis perėjimas iš pradinės sistemos (A) į tarpinę sistemą (B). Z. Norkus aiškiai perskiria „token“ ir „type“ restauracijos atmainas, nesureikšmindamas A ir C sistemų populiacijų dalinio sutapimo („token“ arba tikroji restauracija vyksta tais atvejais, kai yra demografinis tęstinumas; „type“ arba simbolinė restauracija nusako situacijas, kai tęstinumas

gali būti simbolinis, nes demografinio tęstinumo nebėra arba jis menkas, beveik visiems A sistemos amžininkams išmirus). Abiejų restauracijos atmainų atvejais jis restauracijos sėkmę susieja su būtinu pradinės sistemos (A) patobulinimu, dėl kurio sistema pasidaro atsparesnė vidiniams ir išoriniams sukrėtimams. Svarbi Z. Norkaus novacija, lyginant su R. Kannu, yra trukmės sėkmės (angl. *endurance success*) ir atlikties arba veikmės sėkmės (angl. *performance success*) perskyrimas, o minimali atkurtos sistemos gyvavimo trukmė, būtina restauracijos sėkmei konstatuoti, diferencijuojama pagal originalios ir tarpinės sistemų trukmę.

Atsižvelgiant į demografinio veiksnio reikšmės išskyrimą ir ką tik paminėtą minimalios atkurtos sistemos trukmės diferenciaciją, diskutuotinai skamba Z. Norkaus reikalavimas vertinti restauraciją Baltijos šalyse tik kaip simbolinio („token“) pobūdžio restauraciją. Tačiau bet kuriuo atveju naujojoje socialinės restauracijos teorijoje nededamas lygybės ženklas tarp restauracijos (C) ir buvusios pradinės sistemos (A) atkūrimo. Taip, autentiškas pradinės sistemos atkūrimas modernybės laikais ne tik neįmanomas, bet net žalingas, nes tai reikštų rimtą žmogaus proto tobulėjimo stabtelėjimą ir vos ne permanentinių pokyčių, paremtų tobulėjančiu žmogaus protu, ignoravimą ar net „uždraudimą“. Tokiame kontekste autorius formuluoja restauracijos atsparumo kriterijų: „sėkmingai atkurta socialinė sistema, palyginti su pradine sistema, yra atsparesnė tiek dėl savo gebėjimo greitai atsigausti po sukrėtimų, tiek dėl mažesnio pažeidžiamumo sisteminiams pokyčiams, perkeliant ją į alternatyvią pusiausvyrą“ (Norkus 2023a; 4; 2023b; 41).

Z. Norkaus diskusijos su pagrindiniais R. Kanno teorijos teiginiais ir naujos restauracijos teorijos taikymo viena iš išvadų yra tokia: jeigu, pasak R. Kanno, iki 2060–2070 m. Lietuvoje pavyktų išvengti naujos endogeninės ar egzogeninės revoliucijos, būtų galima teigti, kad 1990 m. nepriklausomybės, kapitalizmo ir demokratijos atkūrimas buvo sėkmingas; o pasak Z. Norkaus, toks negrįžtamumo laikotarpis Lietuvoje yra trumpesnis – iki 2040 (2039–2040) metų (Norkus 2023b; 7, 264). R. Kannas manė, kad sėkminga restauracija neįmanoma: 1) jeigu pradinė sistema (A) truko trumpiau nei 35–40 metų (viena žmonių karta); 2) jeigu tarpinė sistema (B) truko ilgiau nei 35–40 metų. Pagal Z. Norkaus formuluojamą restauravimo tvermės sėkmės kriterijų, „atkurta socialinė sistema (C) yra visiškai tvermiškai sėkminga, jei ji išlieka ilgiau nei pradinė socialinė sistema A ir tarpinė socialinė sistema B. Jei atkurta sistema išsilaikė ilgiau tik nei originali A sistema ar tarpinė sistema B, tai tik iš dalies tvermiškai sėkminga“ (Norkus 2023b; 25–26). Pagal šį kriterijų Baltijos šalys jau įrodė, anot Z. Norkaus, savo dalinę sėkmę, nes jos ištvėrė ilgiau (apie 33 metus) nei jų pirminė nepriklausomybė (1918–1940, 22 metai). Tačiau jų visiško tvarumo išbandymas tęsis būtent iki 2040 m., kai jos bus pragyvušios ilgiau nei visą užsienio okupacijų laikotarpį (1940–1990 m.). Mokslinė prasme tai nepaprastai intriguojanti išvada.

Recenzuojamų knygų autorius nurodo originalios socialinės sistemos (A) tobulesnės restauracijos sėkmės kriterijus. 1) Restauracija yra ekonomiškai sėkminga, jeigu restauruotoje sistemoje (C) ekonominis augimas (rodiklis – BVP dydis, vidutiniškai tenkantis vienam gyventojui) paspartėja, palyginti ir su originalia sistema (A), ir su tarpine sistema (B). Jeigu ekonominis augimas paspartėja palyginti tik su A arba B, tada restauracija yra tik iš dalies sėkminga (spar-

tos rodiklis – vidutinis metinis augimo tempas per tam tikrą laikotarpį). 2) Restauracija yra sveikatiškai sėkminga, jeigu restauruotoje sistemoje (C) vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės (VTGT) ilgėjimas paspartėja, palyginti ir su originalia sistema (A), ir su tarpine sistema (B). Jeigu paspartėja palyginti tik su A arba B, tada restauracija yra tik iš dalies sėkminga (spartos rodiklis – VTGT pailgėjimas metais per dekadą). 3) Restauracija yra somatiškai sėkminga, jeigu restauruotoje sistemoje vidutinio populiacijos ūgio didėjimas paspartėja, palyginti ir su originalia sistema (A), ir su tarpine sistema (B). Jeigu paspartėja palyginti tik su A arba B, tada restauracija yra tik iš dalies sėkminga (spartos rodiklis – ūgio padidėjimas centimetrais per dekadą).

Apskritai itin vertingas yra diachroniškas lyginamasis Baltijos valstybių postkomunistinės transformacijos tyrimas. Anot Z. Norkaus, Baltijos valstybės yra modernios restauracijos laboratorijos. Suprantama, kad tokios laboratorijos „įrangai“ daugiau dėmesio skirta II knygoje. Taip, Baltijos šalys gali būti laikomos pagrindiniais (pavyzdiniais, idealiai tipiškais) modernių restauracijų atvejais. Z. Norkus rašo apie trigubą Baltijos šalių transformaciją / restauraciją, kai atkuriamas ir anksčiau egzistavusi nacionalinė valstybė, ir politinė demokratija, ir ekonominė kapitalizmo santvarka. Aš pridėčiau ir socialinę (socialinio struktūravimo prasme) transformaciją / restauraciją, kad ir savininkų klasės atkūrimo požiūriu, pabrėžiant savininkų klasės neišsitemimą kapitalistinėje ekonomikoje – didelį šios klasės poveikį visoms visuomenės ir valstybės raidos sritims. Be to, kad Baltijos šalys pasirinktos kaip empirinis restauracijos tyrimų laukas, jų sėkmės matavimo kriterijai ne tik tradiciniai – ekonominio augimo ir gyvenimo trukmės, – bet ir gyventojų ūgio rodiklis. Kiekybinės analizės patikimumo požiūriu suprantamas autoriaus susirūpinimas statistikos sekų pertrūkiais, „duomenų properšomis“ pasirenkant diachroninio lyginimo laikotarpius. Būtent dėl to nepavyko kiekybiškai įvertinti švietimo sistemos raidos. Bet gal Z. Norkus čia kelia per didelius pozityvistinius reikalavimus socialinių teorijų patikimumui?

Sutinkant su teiginiu, kad restauracija yra saikingas revoliucijos reikalavimų įgyvendinimas, visiškai suprantamas ypatingas autoriaus dėmesys revoliucijų teorijai ir faktologijai. Abiejose knygose daug dėmesio skiriama dviem didžiosioms modernybės revoliucijoms – Prancūzijoje 1789 m. ir Rusijoje 1917 m. – bei po jų vykusių didžiųjų restauracijų palyginimui. Abi didžiosios revoliucijos iš tiesų baigėsi (atitinkamai 1815 m. ir 1989 m.) ikirevoliucinių režimų atkūrimu. Z. Norkus išdėsto postnapoleoninių ir postkomunistinių restauracijų skirtumus, taip pat panašumus. Z. Norkus paaiškina savo susitelkimo į dvi minėtasias revoliucijas priežastis, atsakydamas į klausimą, kas daro šias modernybės revoliucijas didžiomis: 1) pirmą kartą istorijoje mėgina praktiškai įgyvendinti tam laikui naujas universalistines socialinio teisingumo idėjas; 2) įvyksta didvalstybėje, kuri yra pajėgi ne tik apsiginti, bet ir eksportuoti naują santvarką kariaudama revoliucinius karus, kurių galutinis tikslas – įtvirtinti naują santvarką globaliu mastu; 3) sukuria didžią imperiją, kuri yra realus nesėkmingos pasaulinės revoliucijos produktas. Todėl Kinijos revoliucija nėra didi, nes Kinijos komunistams nepavyko užvaldyti net visos ikirevoliucinės Kinijos teritorijos, ką jau bekalbėti apie revoliucijos eksportą. Be to, jos idėjos 1949 m. jau nebebuvo naujos. Dvi didžiosios modernybės revoliucijos pasirinktos dar ir todėl, kad iki 1789 m. skirtumo tarp revoliucijų ir restauracijų nebuvo. Politiniai perversmai

vyko „grįžimo į senus gerus laikus“ arba tradicijos vardu. Tokia buvo ir Anglijos 1688 m. „šlovingoji revoliucija“. Prancūzijos 1789 m. revoliucija buvo pirmą modernią didžiąją (pasaulinė istorinė) revoliucija, kai socialinė tikrovė pertvarkoma naujų sekuliarių teisingumo principų vardu, atmetant visą ankstesnę tradiciją. Sykiu manau, kad socialinių restauracijų lyginamoji istorinė sociologija, o šia prasme ir Z. Norkaus naujoji socialinių restauracijų teorija, niekaip neišvengs restauracijos Kinijoje analizės.

Revoliucijų analizė Z. Norkaus knygoje nėra tik retrospektyvi, autorius daug svarsto, kaip išvengti naujų revoliucijų, kurių padariniai vestų link tarpinės sistemos (B) restauracijos. Nors Z. Norkaus įtikina, kad nėra politinių jėgų, siekiančių atkurti sovietinio pavyzdžio socializmą – netgi tose šalyse, kur išliko komunistų partijos, – jis ne kartą pabrėžia, kad postkomunistinė restauracija laikytina sėkminga, jeigu pavyksta išvengti naujos revoliucijos: kapitalizmas restauruotas sėkmingai, jeigu restauruotas kapitalizmas veikia geriau už originalų, demokratija – jeigu restauruota demokratija veikia geriau už originalią. Anot Z. Norkaus, naujos (antikapitalistinės) revoliucijos perspektyvą dabar galima sieti su radikalių ekologinių judėjimų, propaguojančių posthumanistinę ideologiją, populiarėjimu. Posthumanizmas teises ir savaiminę vertę pripažįsta ne vien žmonėms, bet ir kitoms gyvoms būtybėms bei ekosistemoms. Ne mažiau, o gal ir labiau aktualus yra pats antikapitalistinis leitmotyvas, ypač būdingas vėlgį radikalioms ekologinėms doktrinoms, kurios ekologinių problemų sprendimą sieja su ekonominiu augimu kaip savaiminės vertybės išsižadėjimu (vadinamosios „de-growth“ teorijos). Kaip nesutikti, kad ekonominis augimas yra svarbiausia kapitalizmo egzistavimo sąlyga, o įgyvendinanti pristabdymo (angl. *de-growth*) principą ūkio sistema gali būti tik postkapitalistinė. Sykiu kaip netarstelėti: o kas garantuoja, kad kapitalizmas „atėjo visiems laikams“! O kaip nepaklausti, ar esant ribojamam ekonominiam augimui dalis dabartinės žmonijos sugebės toliau gyventi demokratiškai?

Naujausias Z. Norkaus monografijos susilauks ypač atidaus ir plataus akademinio pasaulio dėmesio. Dabar aktualu net ne kas parašyta, o kokie klausimai pabirs autoriui, atsakymai į kuriuos liko arba knygų paraštėse, arba „tarp eilučių“, o gal ir sąmoningai autoriaus nutylėti. Yra dėl ko diskutuoti su autoriumi. Atrodo, kad pirmiausia teks tikslinti postkomunistinės transformacijos pabaigos datas. Višegrado grupės šalių mokslininkams turėtų kilti azartas išdėlioti atitinkamų rodiklių sekas ir jas palyginti Z. Norkaus pažangiosios restauracijos teorijos atžvilgiu.

Manau, kad autorius, be kita ko, turi rengtis diskusijai apie savosios restauracijos teorijos pajėgumą aiškinti postmodernybės revoliucijų ir postmoderniosios restauracijos perspektyvas. Originalią ir atkurtą sistemas bent fragmentiškai palyginti, siekiant nustatyti restauracijos sėkmę / nesėkmę, takumo-permanentinių pokyčių ir hibridizacijos aplinkoje taps sunkiai įveikiamu uždaviniu. Šioje recenzijoje sąmoningai nevarčiau lietuviško termino *pokomunizmas*, kuris pernelyg kategoriškai implikuoja postkomunistinės transformacijos pabaigą. Man visada smalsu, kodėl nesiseka dorotis su socialiai neteisinga nelygybe? Manau, kad ilgainiui, liberalios demokratijos atoslūgio kontekste, iškils ir politinių restauracijos indikatorius tikslinimo klausimas. Reikia sutikti su manančiais, kad tos demokratijos, kurią žinojome XX amžiaus antroje pusėje, dabar jau nėra, o vis daugiau šalių formuojasi hibridiniai politiniai ir ekonominiai režimai, kurių, mano galva, nereikėtų vadinti atsitiktiniais ir todėl laikiniais.

Neturiu argumentuotos nuomonės dėl ekonominio augimo pristabdymo (angl. *de-growth*), bet reikalą su postaugimu (angl. *post-growth*), ir ne tik dėl ekologinių aplinkybių, jau turime. Visais pastaraisiais atvejais Z. Norkaus naujosios pažangios socialinės restauracijos teorijos laukia tikri išbandymai, didesni nei postkomunistiniai. Profesionalus skaitytojas nekreips daugiau dėmesio į Z. Norkaus „apsidraudimą“, lyg toji nauja, didžioji revoliucija dar tėra tik utopijos atvejis ir spekuliatyvaus svarstymo laukas. Na, nebent postmoderni revoliucija yra „utopinis ramybės drumstimas“, o jos „rezultatai iš anksto nedetalizuojami“. Nuo tokių spekuliacijų skverbimosi į mokslinį diskursą neapsaugo nei (post)pozityvistinė metodologijos „evangelija“.

Iš tikrųjų mokslinė diskusija apie postmodernistinę revoliucijos požymius jau prasidėjusi. Tiesa, vieni teigia modeliuojantys galimą postmodernią revoliuciją, kiti teigia analizuojantys jau vykstančią postmodernią revoliuciją – spontanišką egalitarinį sąjūdį, kylantį labiau ne dėl socialinio, bet dėl emocinio susvetimėjimo, dėl vertybių, nuostatų ir kitokių skirčių (taigi naujai revoliucijai kilti nebūtinas autoritarinės socialinės sistemos išsigimimas), susijungus įvairiose pasaulio dalyse gyvenančių individų impulsams, kiekvienam tikintis išreikšti save ir sykiu išvengti prievartos. Kaip visa tai bent iš dalies kiekybiškai apibūdinti – jau kitas klausimas.

Pagaliau, aktualu yra tai, kad Z. Norkaus monografijoje išdėstyta nauja pažangios socialinės restauracijos teorija yra, kiek man žinoma, inovacija lietuviškame socialinių mokslų diskurse, kuris vis dar išsitenka teoriniuose skoliniuose ir fragmentiškose, todėl ir neturinčiose tęstinumo jau žinomų teorijų kritinėse pastabose.

Literatūra

- Elliot, Robert. 1997. *Faking Nature. The Ethics of Environmental Restoration*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203014547>
- Kann, Robert A. 1968. *The Problem of Restoration: A Study in Comparative Political History*. Berkeley: University of California Press.
- Norkus, Zenonas. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Norkus, Zenonas. 2012. *On Baltic Slovenia and Adriatic Lithuania: A Qualitative Comparative Analysis of Patterns in Post-Communist Transformation*. Vilnius: Apostrofa.
- Norkus, Zenonas. 2018. „Varieties and Patterns of Post-communist Transformations: A Qualitative Comparative Retrospective Scenario Analysis“ in Peeter Vihalemm, Anu Masso and Signe Opermann (eds.) *The Routledge International Handbook of European Social Transformations*. London: Routledge: 71–83. <https://doi.org/10.4324/9781315612942>